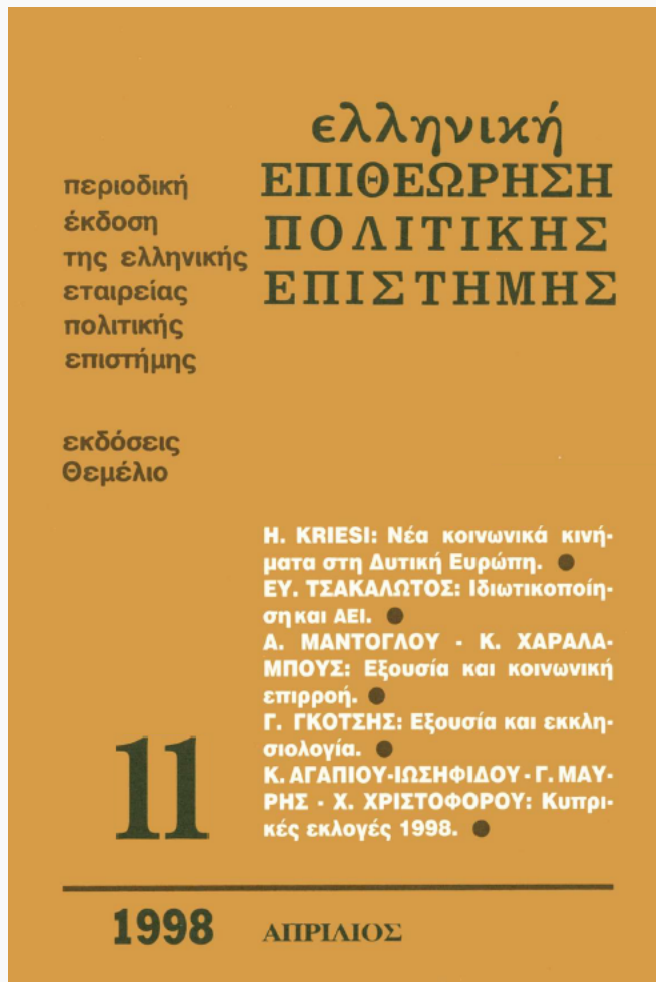

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 11 (1998)

Ιδιωτικοποίηση και πανεπιστημιακή εκπαίδευση: Τι διακυβεύεται;

Ευκλείδης Τσακαλώτος

doi: [10.12681/hpsa.15113](https://doi.org/10.12681/hpsa.15113)

Copyright © 2017, Ευκλείδης Τσακαλώτος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσακαλώτος Ε. (2017). Ιδιωτικοποίηση και πανεπιστημιακή εκπαίδευση: Τι διακυβεύεται;. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 11, 27–53. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15113>

ΙΔΙΩΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΤΙ ΔΙΑΚΥΒΕΥΕΤΑΙ;**

Αυτό το άρθρο εξετάζει τη φύση της εκπαίδευσης ως αγαθό. Πρώτα παρουσιάζει την προσέγγιση που κυριαρχεί στην οικονομική βιβλιογραφία και υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση, παρόλο που δεν μπορεί να θεωρηθεί ως κοινωνικό αγαθό υπό τη στενή (τεχνική) έννοια του όρου, εντούτοις εμπεριέχει έναν μεγάλο αριθμό χαρακτηριστικών που τη διαφοροποιούν εμφανώς από τα συνηθισμένα ιδιωτικά αγαθά. Η διερεύνηση της μη-οικονομικής βιβλιογραφίας δίνει έμφαση σ' αυτή την ειδική φύση της εκπαίδευσης ως αγαθού. Γι' αυτόν το λόγο το άρθρο διατυπώνει αντιρρήσεις στα επιχειρήματα όσων υποστηρίζουν ότι η ιδιωτικοποίηση και οι αγοραίες μέθοδοι μπορεί να γίνουν τα θεμέλια αναβάθμισης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

Η ιδιωτική εκπαίδευση στο πανεπιστημιακό επίπεδο έχει γίνει ζήτημα τα τελευταία δύο χρόνια στη χώρα μας. Ατυχώς, αυτό δε συnevπάγεται και την ύπαρξη ενός διαλόγου πάνω στο θέμα. Για όσους συνηγορούν υπέρ της αλλαγής, τα πράγματα φαίνονται αρκετά απλά. Το πρόβλημα εστιάζεται στα εξής τρία ζητήματα: (1) Της πολύ υψηλής ζήτησης – πάρα πολλοί υποψήφιοι κυνηγούν πάρα πολύ λίγες θέσεις. (2) Της επισφαλούς θέσης των δημοσίων οικονομικών, που εμποδίζει την όποια μεγάλη επέκταση των υπαρχόντων πανεπιστημίων και των άλλων θεσμών της ανώτερης εκπαίδευσης. (3) Της αναποτελεσματικότητας του δημοσίου τομέα και

* Ο Ευκλείδης Τσακαλώτος είναι επίκουρος καθηγητής στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών.

** Ευχαριστώ χωρίς να εμπλέκω τους: Κ Γαβρόγλου, Θ. Γεωργακόπουλο, Ρ. Γανιάρη, Η. Gibson, Θ. Λιανό, Θ. Μούτο και Π. Τσακλόγλου για εποικοδομητικές συζητήσεις επί του θέματος και χρήσιμα σχόλια πάνω σε προηγούμενα σχέδια αυτού του άρθρου. Φυσικά έχω την πλήρη ευθύνη για τυχόν εναπομείναντα λάθη. Επίσης ευχαριστώ την Τζίνα Τσουκαλά για τη βοήθειά της στην επεξεργασία του κειμένου.

της ευεργετικής επίδρασης που είναι δυνατό να αναμένεται από τον ανταγωνισμό του ιδιωτικού τομέα. Η λύση εναπόκειται στην εισαγωγή στοιχείων του μηχανισμού της αγοράς στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, πράγμα το οποίο μπορεί να σημαίνει οτιδήποτε: από την «αναμόρφωση» του κρατικού τομέα, εισάγοντας δίδακτρα και σπουδαστικά δάνεια, ή τη σύσταση οιονει-αγορών (εσωτερική λογιστική) έως την εγκαθίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων.

Αυτό όμως που απουσιάζει από την παραπάνω συλλογιστική είναι ένα πλαίσιο βάσει του οποίου η «λύση» θα σχετίζεται με το πρόβλημα. Εκεί ακριβώς εντοπίζεται ο λόγος για τον οποίο τόσες πολλές συνεισφορές στο θέμα μοιάζουν *ad hoc*. Ελάχιστα συζητιέται η φύση της εκπαίδευσης και τι μπορεί να επιτύχουν οι διάφορες προτάσεις αναφορικά με *την ίδια την εκπαίδευση*. Τι τύπου αγαθό είναι η εκπαίδευση; Σε τι αποσκοπεί; Πώς θα πρέπει να διανέμεται και από ποιον; Ποιες βασικές αρχές και αξίες συνδέονται με την εκπαίδευση γενικά και την τριτοβάθμια εκπαίδευση ιδιαίτερα; Πώς, για παράδειγμα, σχετίζεται η τριτοβάθμια εκπαίδευση με τις αξίες της αποτελεσματικότητας, της διανεμητικής δικαιοσύνης και της κοινότητας (community); Πώς αυτές οι αρχές συσχετίζονται μεταξύ τους αναφορικά με την εκπαίδευση; Είναι αναγκαίο να αναζητήσουμε μία δεσπόζουσα αρχή;

Αυτά θεωρώ ότι αποτελούν *πρωταρχικά ερωτήματα*, με την έννοια ότι μόνον όταν αυτά θα έχουν συζητηθεί και αποσαφηνισθεί, θα έχουμε τη δυνατότητα να εξετάσουμε τις επιπτώσεις του ρόλου που παίζουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση η αγορά, το κράτος και οι κοινωνικές ρυθμίσεις. Αυτό το άρθρο προσφέρει μία προκαταρκτική και σχηματική παράθεση των παραπάνω ερωτημάτων. Στο πρώτο μέρος ξεκινούμε από την οπτική γωνία των οικονομολόγων. Η επικρατούσα τάση των νεοκλασικών οικονομικών συχνά θεωρείται –απ’ όσους την πρεσβεύουν τουλάχιστον– ότι κατέχει μεθοδολογικά προνομιούχο θέση, αναφορικά με την ανάλυση του ρόλου των αγορών. Θα προσπαθήσω να αναλύσω τον ορισμό των οικονομολόγων για τα «δημόσια αγαθά» και θα εξετάσουμε γιατί η εκπαίδευση, *με αυτήν την έννοια*, δεν αποτελεί «δημόσιο αγαθό». Αλλά η συζήτηση δε σταματά εδώ. Θα διαπιστώσουμε ότι ακόμα και οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι δε στοιβάζουν όλα τα μη-δημόσια αγαθά στην ίδια κατηγορία, καθώς επίσης ότι υπάρχουν πολυάριθμα προβλήματα όταν επαφιάμαστε στις αγορές, στον ανταγωνισμό και στο κίνητρο του κέρδους σε σχέση με έναν μεγάλο α-

ριθμό αγαθών που τεχνικά δεν είναι δημόσια αγαθά. Αρχίζω, συνεπώς, με οικονομικές θεωρήσεις, επειδή οι υποστηρικτές της ιδιωτικοποίησης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης συχνά βασίζονται επιχειρήματά τους –ρητώς ή έμμεσα– στη νεοκλασική παράδοση, που όντως δεν παρέχει τις κατηγορηματικές υπέρ της αγοράς απαιτήσεις, αναφορικά με την εκπαίδευση που συχνά υπονοούνται.

Το δεύτερο μέρος υιοθετεί μία ευρύτερη προοπτική. Η εστίαση των οικονομολόγων στο πώς μπορούμε να φτάσουμε σε αποτελεσματικές εκβάσεις από δεδομένες ατομικές προτιμήσεις και περιορισμένους πόρους δεν είναι δυνατό να εξαντλήσει το διάλογο για την εκπαίδευση. Η κοινωνική κατανόηση του σε τι αποσκοπεί η εκπαίδευση είναι ζήτημα υψίστης σημασίας. Η κοινωνία ως σύνολο έχει συμφέρον να προσέξει την τριτοβάθμια εκπαίδευση, με μια έννοια που υπερβαίνει την επιδίκαση πόρων μεταξύ ανταγωνιστικών απαιτήσεων. Η φύση της εκπαίδευσης θα συμβάλει σε κάποια έκταση στο ποιοι πρόκειται να γίνουμε – μία διαδικασία στην οποία ταυτότητα, συμφέροντα και αλληλεγγύη είναι περισσότερο αποτέλεσμα παρά αρχική συνθήκη. Ενώσω διασαφηνίζουμε τους στόχους, θα πρέπει να εξετάσουμε πώς η αρχή της αποτελεσματικότητας συνδέεται με άλλες αρχές, όπως η διανεμητική δικαιοσύνη και η δημοκρατική συμμετοχή. Αυτό με τη σειρά του θα προλειάνει το έδαφος για τη συζήτηση σχετικά με τη διανομή και παροχή τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αυτή η ευρύτερη προοπτική, νομίζω, θα έπρεπε να προβληματίσει περισσότερο τους συνηγόρους της επέκτασης της αγοράς στη σφαίρα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

1. ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Υπάρχει ένα επιχειρήμα που βασίζεται στην εξής λογική: η εκπαίδευση δεν είναι δημόσιο αγαθό, με την έννοια που οι οικονομολόγοι προσδίδουν στον όρο, επομένως δεν υπάρχει λόγος να την παρέχει το κράτος ή, τουλάχιστον, να την παρέχει αποκλειστικά. Είναι σημαντικό να ερευνήσουμε γιατί αυτό είναι ανακόλουθο.

Με την τεχνική έννοια που χρησιμοποιούν οι οικονομολόγοι, δημόσιο αγαθό είναι αυτό που χαρακτηρίζεται ως μη-συναγωνιστικό (non-rival) και μη-αποκλειστικό (non-excludable). Μη-συναγωνιστικό σημαίνει ότι εάν κανείς καταναλώνει ένα αγαθό, δεν εμποδίζει κάποιον άλλον να κάνει το ίδιο. Τα περισσότερα αγαθά

είναι συναγωνιστικά στην κατανάλωσή τους (εάν απομένει μόνο ένα κομμάτι γλυκό, τότε δεν μπορούμε όλοι να το απολαύσουμε). Σε αντιπαράβολή, η κατανάλωση της εθνικής άμυνας από κάποιον, με κανέναν τρόπο δεν εμποδίζει του άλλους να απολαμβάνουν τα οφέλη. Η άμυνα είναι, συνεπώς, μη-συναγωνιστικό αγαθό.

Μη-αποκλειστικό σημαίνει ότι δεν υπάρχει τρόπος να εμποδιστεί κάποιος να κάνει χρήση του αγαθού, επειδή απλώς δεν έχει πληρώσει γι' αυτό. Η άμυνα είναι, στην πράξη, μη-αποκλειστική. Αυτό, όμως, ισχύει και για άλλα αγαθά όπως ο φωτισμός των δρόμων. Εάν αποφασίσω να παρέχω φωτισμό στο δρόμο έξω από το σπίτι μου, δεν μπορώ να εμποδίσω τους γείτονές μου (που δεν έχουν συνεισφέρει τίποτα στο κόστος του) να επωφεληθούν επίσης.

Η ουσία ενός δημόσιου αγαθού είναι, επομένως, ότι δεν είναι δυνατόν να παρακάμψουμε το πρόβλημα του «τζαμπατζή» (free riders) – όλοι έχουν το κίνητρο να καταναλώσουν το αγαθό, χωρίς να συνεισφέρουν στην πληρωμή του. Υπό τέτοιες συνθήκες η παροχή του, μέσω του μηχανισμού της αγοράς, είναι δύσκολο να επιτευχθεί. Εάν μία επιχείρηση προσπαθήσει να κάνει τα άτομα να αποκαλύψουν την αληθή αποτίμησή τους ως προς το αγαθό, υπάρχει μεγάλο κίνητρο ψεύδους, εφόσον ψευδόμενο κάθε άτομο θα πληρώσει λιγότερα, ενώ θα εξακολουθήσει να απολαμβάνει όλα τα οφέλη που αποφέρει η παροχή του αγαθού. Αν όμως όλοι ψευδο-νται, τότε πολύ λίγο από το αγαθό θα παραχθεί, συγκριτικά με το μέγεθος της πραγματικής επιθυμίας των ατόμων· δηλαδή, η αγορά τείνει να υποπαράγει δημόσια αγαθά.

Η εκπαίδευση, τώρα, με αυτή την έννοια σαφώς δεν είναι δημόσιο αγαθό (δεν είναι ούτε μη-συναγωνιστικό ούτε μη-αποκλειστικό). Οι απόψεις όμως δίστανται αναφορικά με τη σημασία της παραπάνω διαπίστωσης. Δύο σημεία αξίζει να υπογραμμισθούν: Πρώτον, ενώ είναι αλήθεια ότι το κράτος οφείλει να παρέχει τα δημόσια αγαθά, δεν είναι αληθές ότι ο τεχνικός ορισμός των δημοσίων αγαθών είναι η μόνη λογική πίσω από την κρατική ανάμιξη. Δεύτερον, από τη στιγμή που αποκλείουμε τα δημόσια αγαθά, δε σημαίνει ότι όλα τα υπόλοιπα αγαθά είναι παρόμοια. Οι ντομάτες, τα αυτοκίνητα, η υγεία και η εκπαίδευση δεν είναι απλώς παραδείγματα μη-δημοσίων αγαθών. Οι οικονομολόγοι το καταλαβαίνουν καλά αυτό, και έχουν εργαστεί πολύ για να διερευνήσουν τις διαφορές μεταξύ τύπων αγαθών. Υπάρχουν πολλοί λόγοι που ορισμένα αγαθά είναι καλύτερο να μην παράγονται από την αγορά

και που θα μπορούσαν να καλούνται «δημόσια αγαθά» με ευρύτερη έννοια.

Για να ορίσουμε το σημείο αναφοράς και το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί η συζήτηση, θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε τα χαρακτηριστικά ορισμένων αγαθών που οι περισσότεροι αναλυτές θα συμφωνούσαν ότι δε συνιστούν δημόσια αγαθά με οποιαδήποτε έννοια. Ας πάρουμε τις ντομάτες, τα ραδιόφωνα και τα κατσαβίδια. Τι κοινό έχουν αυτά τα αγαθά; Καταρχάς, είναι σε μεγάλο βαθμό ομοιογενή αγαθά, με μάλλον απλές ιδιότητες. Αυτό με τη σειρά του εξυπονοεί ότι υπάρχουν λίγα προβλήματα στην απόκτηση πληροφόρησης αναφορικά με τέτοια αγαθά. Διαφορετικά ραδιόφωνα μπορεί να έχουν διαφορετικά γνωρίσματα ή να λειτουργούν με διαφορετικούς τρόπους· αλλά δε χρειάζεται πολύς χρόνος για να εξοικειωθεί ένας δυνητικός αγοραστής με τα πράγματα. Για να το θέσουμε διαφορετικά: οι καταναλωτές θα είναι οι καταλληλότεροι κριτές τού εάν ένα συγκεκριμένο αγαθό είναι αυτό που ζητούν. Αν τα αγαθά δεν είναι αυτό που απαιτεί ο καταναλωτής, ή αν η ποιότητα έχει χειροτερεύσει με το χρόνο, τότε ο καταναλωτής μπορεί να βρει άλλες αγορές. Και όντως έτσι υποτίθεται πως λειτουργεί η αγορά, ώστε να προάγεται η αποτελεσματικότητά. Όπως το έθεσε ο Albert Hirshman, η αγορά λειτουργεί μέσω της «εξόδου» (exit), όχι της «φωνής» (voice).¹ Και καθώς είχε τονίσει πολύ νωρίτερα ο Adam Smith αναφορικά με τις περισσότερες συναλλαγές, δε μας αφορά ο χαρακτήρας του πωλητή (η κοινωνική του θέση, τα κίνητρα κ.λπ.), ούτε θα επιδιώξουμε να ανοίξουμε διάλογο μαζί του εάν το προϊόν του δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες μας. Μπορούμε πάντοτε να «εξέλθουμε» και να βρούμε αγορά αλλού. Αυτή είναι η διαδικασία με την οποία ενδυναμώνεται η αποτελεσματικότητα (εάν ένας έμπορος πλήττεται υπερβολικά από ζημία στον κλάδο, αυτός ή αυτή θα πρέπει να αλλάξει το προϊόν ή να αντιμετωπίσει την έξοδο από τον κλάδο). Με άλλα λόγια, η αγορά παρέχει στους παραγωγούς σήματα, τα οποία προωθούν την αποτελεσματικότητά τους. Εάν τα αγνοήσουν, αντιμετωπίζουν την έσχατη κύρωση της αγοράς, τη χρεοκοπία. Ή, τουλάχιστον, αυτό συμβαίνει όταν βρισκόμαστε σε μία επαρκώς ανταγωνιστική αγορά με πολλούς αγοραστές και πωλητές. Αποτελε-

1. Βλ. A.O. Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty*, Harvard University Press, 1970, όπου το θεωρητικό σχήμα exit-voice χρησιμοποιείται για την ανάλυση μιας σειράς οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών ζητημάτων.

σματοτικές εκβάσεις θα προκύψουν εδώ επειδή δεν υπάρχει αγοραία ισχύς – καμία επιχείρηση ή καταναλωτής δεν είναι δυνατό να επηρεάσει την αγορά προς ίδιον όφελος. Επομένως, το κίνητρο του κέρδους οδηγεί τους παραγωγούς να ικανοποιούν τους καταναλωτές, και ως κοινωνία είμαστε ευχαριστημένοι που επιτρέπουμε στους καταναλωτές να είναι οι τελικοί κριτές της δικής τους ικανοποίησης.

Είναι ανάγκη να τονισθεί ένα τελευταίο σημείο. Αναφορικά με αυτά τα απλά αγαθά, δεν υπάρχει κάποια προέχουσα αρχή διανεμητικής δικαιοσύνης που επενεργεί. Δηλαδή, δεδομένου ότι οι καταναλωτές είναι ελεύθεροι να λαμβάνουν τις αποφάσεις τους, δε συντρέχει λόγος για κάποιον ο οποίος διαθέτει τα μέσα να μην μπορεί να αγοράσει περισσότερες ντομάτες από κάποιον άλλο. Φυσικά, υπάρχει ζήτημα διανεμητικής δικαιοσύνης, εάν τμήματα της κοινωνίας δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση σε έναν ικανό αριθμό αγαθών. Αυτό, όμως, είναι ένα ευρύτερο θέμα δικαιοσύνης και διανομής του εισοδήματος σε διαφορετικό επίπεδο. Άρα δεν έχει νόημα να υποστηρίξουμε ότι ο καθένας «αξίζει» τέτοια απλά αγαθά, ούτε τα ζητήματα της διανομής του εισοδήματος αντιμετωπίζονται καλύτερα μέσω παρεμβάσεων στις αγορές τέτοιων αγαθών.

Τα παραπάνω είναι μία απλουστευμένη παραλλαγή της ιστορίας που διδάσκεται στους περισσότερους πρωτοετείς φοιτητές οικονομικών ανά τον κόσμο. Ανακεφαλαιώνοντας, ορισμένα αγαθά είναι σαφώς μη δημόσια αγαθά, είτε με την έννοια που καθορίζουν οι οικονομολόγοι, είτε με την ευρύτερη έννοια ότι υπάρχουν άλλοι λόγοι για (κάποια) ανάμειξη του κράτους. Το επιχείρημα αυτού του άρθρου είναι ότι, εάν η τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν είναι δημόσιο αγαθό, όπως η εθνική άμυνα, επίσης δε μοιάζει πολύ με την ντομάτα. Ας δούμε τώρα γιατί έχουν έτσι τα πράγματα.

Και πάλι, ξεκινούμε από την οπτική γωνία των οικονομολόγων. Υπενθυμίζουμε ότι ορίσαμε ένα σύνολο απλών αγαθών, όπως εκείνα με σχετικώς εύκολα κατανοούμενες ιδιότητες, όπου τα προβλήματα πληροφόρησης δεν είναι συντριπτικά και οι δυνάμεις της αγοράς, μέσω της λειτουργίας της εξόδου και δεδομένων άλλων συνθηκών (λ.χ., οι ανταγωνιστικές αγορές), θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε αποτελεσματικές εκβάσεις. Ορισμένα περισσότερο περίπλοκα αγαθά, όπως η υγεία και η εκπαίδευση, θα ισχυριστούμε ότι δεν πληρούν, ούτε ίσως θα μπορούσαν να πληρούν, αυτές τις προϋποθέσεις.

Τέτοια αγαθά,² όπως η εκπαίδευση και η υγεία, απέχουν πολύ από το να είναι απλά και είναι εύκολο να διαπιστώσουμε ότι έχουν πολλαπλές και περίπλοκες ιδιότητες. Ας πάρουμε για παράδειγμα τις υπηρεσίες της γιατρού. Όταν κανείς επιλέγει τη γιατρό του, τον απασχολεί ένας αριθμός ιδιοτήτων που συγκροτούνται γύρω από το αγαθό ή την υπηρεσία που παρέχεται. Δεν είναι παράλογο να ανησυχεί κανείς για το συμβουλευτικό ρόλο της γιατρού ή την προθυμία της να αφιερώσει χρόνο στον πελάτη. Θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι τέτοιες ιδιότητες είναι σχετικά εύκολα παρατηρήσιμες. Αλλά είναι επίσης εύλογο κάποιον να τον απασχολεί το κατά πόσον η γιατρός παρακολουθεί τις τελευταίες εξελίξεις στον τομέα της, αναφορικά με νέες θεραπείες ή φάρμακα. Επιπλέον, θέλουμε να είμαστε βέβαιοι ότι η θεραπεία στην οποία υποβαλλόμαστε είναι η καλύτερα σχεδιασμένη για τις ανάγκες μας, και όχι η πλέον επικερδής από την οπτική γωνία της γιατρού. Είναι, νομίζω, προφανές πως οι ιδιότητες τέτοιων αγαθών είναι πολύ λιγότερο διακριτές. Ας πάρουμε τώρα για παράδειγμα μία λέκτορα πανεπιστημίου. Η υπηρεσία που παρέχεται εδώ είναι παρομοίως περίπλοκη. Πόσος χρόνος ξοδεύεται στην προετοιμασία των διαλέξεων και την ενσωμάτωση νέων ιδεών; Πόσος χρόνος διατίθεται στις μεθόδους διδασκαλίας και την ευσυνείδητη μελέτη των εργασιών των φοιτητών; Πόση έρευνα διεξάγεται;

Το στοιχείο αυτών των ιδιοτήτων που μας απασχολούν εδώ είναι ότι είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθούν και είναι δύσκολο να αποκτηθεί η σχετική πληροφόρηση. Όχι μόνον η πληροφόρηση είναι ατελής, με την απόλυτη έννοια, αλλά είναι πιθανό να προκύπτει και ασυμμετρική.³ Ασυμμετρική σημαίνει ότι στα δύο παραπάνω παραδείγματα, οι γιατροί και οι λέκτορες όχι μόνο γνωρίζουν περισσότερα για την ποιότητα και την ποσότητα της υπηρεσίας που *όντως* παρέχουν αλλά, επίσης, και για τη φύση της υπηρεσίας που *οφείλουν* να παρέχουν. Πράγματι, τα προβλήματα της πληροφόρησης είναι τέτοια, που θα ήταν αδύνατο να κοστολογη-

2. Για μια αξιολόγηση εισαγωγή στα ζητήματα των οικονομικών της εκπαίδευσης και της υγείας, βλ. Julian Le Grand κ.ά., *The Economics of Social Problems*, Macmillan, 1992.

3. Η σημασία της πληροφόρησης, και ιδιαίτερα της ασυμμετρικής πληροφόρησης, έχει αναδειχθεί στην πρωτοποριακή δουλειά του J. Stiglitz και G. Akerlof. Για μια προσοιτή εισαγωγή σε αυτά τα θέματα, βλ. I. Macho-Stadler - D. Perez-Castrillo, *An Introduction to the Economics of Information*, Oxford University Press, 1997.

θούν και να τιμολογηθούν όλες οι δραστηριότητες που σχετίζονται με το να είναι κανείς γιατρός ή λέκτορας. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι δε θα ήταν δυνατό να ορισθούν συμβόλαια για όλες αυτές τις υπηρεσίες μεταξύ αγοραστών και πωλητών.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η αγορά δεν μπορεί να διαδραματίσει τον παραδοσιακό της ρόλο. Υπάρχουν απλώς υπερβολικά πολλές ευκαιρίες κέρδους, το οποίο μπορεί να απολήξει σε βάρος της ποιότητας του προϊόντος που παρέχεται. Μία γιατρός/λέκτορας μπορεί να ασχοληθεί με περισσότερους πελάτες/φοιτητές παραμελώντας το διάβασμα/έρευνά της. Μία γιατρός μπορεί να προσφέρει ένα ελαφρώς λιγότερο αποτελεσματικό χάπι, που όμως αποφέρει μεγαλύτερο κέρδος. Μία λέκτορας μπορεί να προωθεί τη δημοτικότητα της ανάμεσα στους φοιτητές, όντας γενναιόδωρη στις εξετάσεις σε βάρος της ποιότητας.

Ούτε είναι σίγουρο ότι η «έξοδος» –ο βασικός, δηλαδή, τρόπος που η αγορά προάγει την αποτελεσματικότητα– θα αποβεί τελεσφόρος. Η πληροφόρηση που παρέχει η έξοδος είναι περιορισμένη εκφράζει μία γενική δυσαρέσκεια, χωρίς να διασαφηνίζει την ειδικότερη πηγή του προβλήματος. Επιπλέον, οι αιτίες της εξόδου είναι δυνατό να μεταβάλλονται με το χρόνο, αλλά αυτό δε θα γίνεται αντιληπτό από εκείνους που παρέχουν την υπηρεσία. Ο Hirshman έχει ακόμη ισχυρισθεί ότι αυτό μπορεί να οδηγήσει σε ανταγωνισμό με συμπαιγνιακό χαρακτήρα: «δηλαδή, η έξοδος είναι δυνατό να αποτύχει να προσφέρει ακόμη και τη στοιχειώδη πληροφορία για την ύπαρξη δυσαρέσκειας, εάν οι δυσαρεστημένοι πελάτες αμφιταλαντεύονται μεταξύ διαφόρων εξίσου ανεπαρκών προμηθευτών, έτσι ώστε κάθε μεμονωμένος προμηθευτής να κερδίζει νέους πελάτες με τόσο γρήγορο ρυθμό όσο γρήγορα τους χάνει».⁴

Οι επιπτώσεις όλων των παραπάνω διαπιστώσεων στα ιδιωτικά πανεπιστήμια είναι αρκετά ισχυρές. Μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα στα ιδιωτικά πανεπιστήμια με στόχο το κέρδος και σε εκείνα που συστήνονται ως μη-κερδοσκοπικοί οργανισμοί. Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχουν προβλήματα. Στην πρώτη περίπτωση, που η εκπαίδευση παρέχεται για το κέρδος, τα προβλήματα πληροφόρησης που εντοπίσαμε θα είναι ιδιαίτερος σοβαρά. Έχουμε παραθέσει προηγουμένως έναν αριθμό παραδειγμάτων για

4. Βλ. A.O. Hirshman, *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond*, Cambridge University Press, 1981, σ. 220.

το πώς είναι εύκολο για τον προμηθευτή να αυξήσει τα κέρδη σε βάρος της ποιότητας. Έχουμε επίσης διαπιστώσει πώς ο ανταγωνισμός, σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί να αποτύχει να ανεβάσει τις προδιαγραφές, εφόσον η ύπαρξη «εξόδου» είναι απίθανο να λειτουργήσει αποτελεσματικά. Ούτε έχουμε εξαντλήσει όλα τα δυνητικά προβλήματα. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε εδώ ένα φαινόμενο εκλεκτικότητας (creaming), με το οποίο οι παρέχοντες μία υπηρεσία επιχειρούν να προσελκύσουν μόνο πελάτες χαμηλού κόστους. Το κλασικό παράδειγμα creaming είναι ο κίνδυνος ότι μία ιδιωτική ταχυδρομική υπηρεσία δε θα μπορούσε να εξυπηρετήσει απομακρυσμένες περιφέρειες. Στην εκπαίδευση, ο πειρασμός των ιδιωτικών πανεπιστημίων θα ήταν να μην προσφέρουν εκπαίδευση είτε σε δύσκολους φοιτητές είτε σε περιοχές όπου πάγια έξοδα (όπως ακριβά εργαστήρια, εξοπλισμός, κ.λπ.) είναι μεγάλα, παραδείγματος χάρι σε επιστήμες όπως η φυσική και η ιατρική. Με άλλα λόγια, οι παρέχοντες που μεγιστοποιούν το κέρδος θα προσπαθήσουν να «ξαφρίσουν την κρέμα» (τον εύκολα ή φθηνά εκπαιδευόμενο φοιτητή), εάν το μπορούν, με συνέπεια η υπηρεσία να μη φτάνει σε εκείνους που την έχουν περισσότερο ανάγκη.

Παρ' όλα αυτά, τα προβλήματα δε λιγοστεύουν, εάν τα ιδιωτικά πανεπιστήμια είναι μη-κερδοσκοπικά ιδρύματα. Διότι το συγκριτικό πλεονέκτημα της σφαίρας της αγοράς είναι ακριβώς ότι ενισχύει την αποτελεσματικότητα μέσω του ανταγωνισμού που κατευθύνεται από την αναζήτηση του κέρδους. Όπως το έχει θέσει ο Julian Le Grand, καθηγητής στο London School of Economics που ειδικεύεται στα οικονομικά του κράτους πρόνοιας, τα κίνητρα είναι κρίσιμα για τη λειτουργία της αγοράς: «Οι προμηθευτές πρέπει να κινητοποιούνται, τουλάχιστον μερικώς, από χρηματοοικονομικούς υπολογισμούς. Ειδάλλως, εάν για παράδειγμα κινητοποιούνται σε μεγάλο βαθμό από αίσθημα κοινωνικού καθήκοντος, δε θα ανταποκρίνονται κατάλληλα στα σήματα της αγοράς. Έχει μικρό νόημα η εισαγωγή μιας αγοράς για τη δημιουργία κερδοφόρων ευκαιριών, εάν οι συμμετέχοντες στην αγορά δεν ενδιαφέρονται να αποκομίσουν κέρδη».⁵

Υπάρχει, επομένως, πλήθος προβλημάτων πληροφόρησης και αποτυχιών της αγοράς που σχετίζονται με την εκπαίδευση ως αγα-

5. Βλ. Julian Le Grand, «Quasi Markets in Welfare», *The Economic Review*, Νοέμβριος 1992, σ. 11-13.

θό. Αυτός είναι ο λόγος που σχεδόν σε όλες τις σύνθετες κοινωνίες είναι ανάγκη να έχει το κράτος ισχυρή συμμετοχή. Αυτή η συμμετοχή φυσικά παίρνει πολλές μορφές, που κυμαίνονται από την άμεση παροχή υπηρεσιών έως την έμμεση ρύθμιση της ιδιωτικής παροχής. Ωστόσο ο ίδιος ο άξονας της κρατικής-αγοραίας ρύθμισης είναι ανολοκλήρωτος. Αυτό που επίσης χρειάζεται είναι ένα τρίτο επίπεδο ρύθμισης, αυτό της κοινωνικής ρύθμισης. Το τελευταίο «περικλείει όλους τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους η ατομική οικονομική συμπεριφορά εμπεδώνεται σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο».⁶ Η κοινωνική ρύθμιση συχνά εμπεδώνεται σε ποικίλους θεσμούς που ρυθμίζουν την οικονομική και κοινωνική ζωή, αλλά επίσης συμπεριλαμβάνει ηθικούς κώδικες συμπεριφοράς, καθώς και τον κώδικα επαγγελματικού ήθους που στηρίζει πολλές επαγγελματικές ομάδες. Προηγουμένως είδαμε πώς επαγγελματικές ομάδες, όπως οι γιατροί και οι ακαδημαϊκοί, λειτουργούν σε αγορές όπου υπάρχει ασυμμετρία στην πληροφόρηση για τη φύση του προϊόντος και, συνεπώς, μεγάλη αβεβαιότητα. Ο «επαγγελματισμός» δρα ως ένα κοινωνικό μέσο περιορισμού των ευκαιριών σε τέτοια πράγματα και «ο σύγχρονος καπιταλισμός στηρίζεται όλο και περισσότερο σε επαγγελματικές ομάδες που προσδοκείται ότι απομονώνονται από την καθαρά ωφελμιστική δραστηριότητα» (Block, 1990, σ. 63).

Επομένως, οποιαδήποτε κοινωνία πρέπει να βρει μία ισορροπία ανάμεσα σε αυτές τις τρεις μορφές ρύθμισης: αγορές, κράτος και κοινωνική ρύθμιση. Αλλά προτού είμαστε σε θέση να ξεκινήσουμε να κάνουμε κάτι τέτοιο, επιβάλλεται να εξετάσουμε περαιτέρω τη φύση της εκπαίδευσης ως αγαθού και, ειδικότερα, να αναλύσουμε μη-οικονομικά επιχειρήματα, τα οποία επιδρούν στη ρύθμιση και παροχή της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

2. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η μέχρι τώρα ανάλυση δεν έχει εξαντλήσει τα οικονομικά επιχειρήματα για τη φύση της εκπαίδευσης. Έχουν όμως ειπωθεί αρκετά προκειμένου να δειχθεί ότι η «αγορά» της εκπαίδευσης απλώς δεν

6. Βλέπε F. Block, *Postindustrial Possibilities*, University of California Press, 1990, σ. 42.

είναι όπως η αγορά της ντομάτας. Δεδομένης της ευκολίας με την οποία πολλοί υποστηρικτές της ιδιωτικοποίησης –ειδικά εκείνοι που λόγω της κατάρτισής τους στα οικονομικά θα έπρεπε να γνωρίζουν καλύτερα– θεωρούν ότι η εκπαίδευση δεν είναι ουσιωδώς διαφορετική από απλά καταναλωτικά αγαθά, το παραπάνω είναι ένα σημαντικό επιχείρημα. Αυτό όμως δε σημαίνει πως η συζήτηση ολοκληρώνεται εδώ.

Διότι το σημείο εκκίνησης των οικονομολόγων δεν είναι το μόνο σημείο εκκίνησης, ούτε ακόμη το καταλληλότερο. Είναι σημαντικό να δούμε γιατί έχουν έτσι τα πράγματα. Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι ξεκινούν με α-κοινωνικά (a-social) άτομα με δεδομένες προτιμήσεις, που μεγιστοποιούν την ευημερία τους δεδομένου του εισοδηματικού τους περιορισμού (συμπεριλαμβανομένου του αρχικού τους κεφαλαίου, πόσα μπορούν να δανεισθούν κ.λπ.). Τότε εκτιμούν πώς η αγορά, σε συνδυασμό με παρεμβάσεις και θεσμούς, (όπου υπάρχουν αποτυχίες της αγοράς), είναι δυνατό να οδηγήσει σε αποτελεσματικές εκβάσεις.

Αλλά οι άνθρωποι δεν είναι απλώς ατομικοί, α-κοινωνικοί μεγιστοποιητές – δεν είναι απλώς καταναλωτές. Είναι επίσης μέλη οικογενειών και κοινοτήτων, και πολίτες που μπορεί να έχουν ευρύτερο προβληματισμό. Παραδείγματος χάρη, όταν ενεργούν ως πολίτες, οι άνθρωποι μπορεί να έχουν διαφορετικούς στόχους και πολύ διαφορετική αίσθηση του πώς πρέπει να πράξουν.⁷ Επιπλέον, δεδομένου αυτού, οι άνθρωποι έχουν να αποφασίσουν σε ποιες σφαίρες της ζωής τους θα όφειλαν να ενεργούν ως καταναλωτές που μεγιστοποιούν την ευημερία τους, και σε ποιες σφαίρες είναι ανάγκη να δρουν με διαφορετικές αρχές – παραδείγματος χάρη, από αίσθημα δημοσίου καθήκοντος. Στα ελληνικά πανεπιστήμια, για παράδειγμα, η εικόνα του ιδιοτελούς καθηγητή που λίγο ενδιαφέρεται για την έρευνα και τη διδασκαλία, και ο οποίος χρησιμοποιεί την ακαδημαϊκή του θέση απλώς και μόνο ως πηγή προσωπικού γοήτρου και για ίδια πρόσβαση σε άλλες πηγές εισοδήματος, είναι έντονη και ακόμη πιο έντονα προωθείται από μερίδα του Τύπου. Όμως, οποιοσδήποτε έχει εργαστεί σε ελληνικά πανεπιστήμια γνωρίζει ότι αυτό δεν είναι η πλήρης αλήθεια. Πολλοί πανεπιστημιακοί καθηγητές εργάζονται πολύ σκληρά με λιγοστή υποστήριξη

7. Γι' αυτά τα θέματα, καθώς και για μια κριτική στον ατομισμό και το ρόλο που παίζει ο εργαλειώδης ορθολογισμός στην νεοκλασική σκέψη, βλ. C. Taylor, *Philosophy and the Human Sciences*, τόμ. 2, 1985 (ειδικότερα κεφ. 2 και 7).

(διοικητική, χρηματοδοτική κ.λπ.) από αίσθημα καθήκοντος και προς την κοινωνία και προς τους φοιτητές τους. Θα ήταν αδιανόητο να λειτουργεί κατά το ελάχιστο ένα πανεπιστημιακό σύστημα δίχως μια τέτοια αφοσίωση.

Το γεγονός ότι τα άτομα είναι δυνατό να ενεργούν και ως καταναλωτές και ως πολίτες, και αναμφίβολα υπό πολλούς άλλους ρόλους, έχει σημαντικές επιπτώσεις για οποιαδήποτε θεωρία αγαθών. Ορισμένα αγαθά είναι διαφορετικά από τις ντομάτες όχι μόνο με την τεχνική οικονομική έννοια που συζητήθηκε στο πρώτο μέρος, αλλά και επειδή οι άνθρωποι έχουν καταλήξει σε αυτό που ο Michael Walzer αποκάλεσε «κοινωνική κατανόησή τους». Θα δούμε παρακάτω τι εξυπνοεί αυτό με μεγαλύτερη λεπτομέρεια, αλλά ουσιαστικά αυτή η κοινωνική κατανόηση εξυπνοεί μία αντίληψη για το σε τι αποσκοπεί ένα αγαθό, ποιος θα πρέπει να έχει πρόσβαση σε αυτό, πώς και από ποιον θα πρέπει να παρέχεται.⁸

Είναι εξαιτίας αυτής της κοινωνικής κατανόησης που σε ορισμένα «αγαθά» δεν επιτρέπεται να κινούνται στα πλαίσια μιας αγοράς – ή, όπως θα έλεγε ο Walzer, θα αντέφασκε προς την κοινωνική τους σημασία, εάν αυτά τα αγαθά επιτρεπόταν να αγοράζονται και να πωλούνται. Εάν η θέση ενός μητροπολιτικού επισκόπου έβγαινε σε πλειστηριασμό – το αμάρτημα της σιμωνίας – τότε αυτό προφανώς θα επηρέαζε ολόκληρη την άποψη μας για τη θρησκεία. Οι πιστοί ορθώς προσδοκούν ότι οι επίσκοποι τους θα πρέπει να εκλέγονται βάσει της αξίας τους ή της οσιότητάς τους ή άλλων κριτηρίων που δεν έχουν τίποτε να κάνουν με την ικανότητα πληρωμής. Ας εξετάσουμε επίσης την ψήφο. Αν ο Α αδιαφορεί για το ποιος θα κερδίσει τις επόμενες εκλογές και ο Β ενδιαφέρεται, τότε, αν ο Β προσφέρει στον Α ένα ποσό χρημάτων για να ψηφίσει κατά συγκεκριμένο τρόπο, τότε από την άποψη της μεγιστοποίησης της ατομικής χρησιμότητας έχουμε μια αποτελεσματική έκβαση, εφόσον και οι δύο βγαίνουν πιο κερδισμένοι. Όμως, τέτοιες ανταλλαγές παρακαλύδονται στις δημοκρατικές κοινωνίες, ακριβώς επειδή υπάρχει μία κοινωνική αντίληψη ότι η ψήφος αποτελεί μέρος μιας δημοκρατικής διαδικασίας, η οποία θα εξασθενούσε σοβαρά εάν επιτρεπόταν τέτοιου είδους ανταλλαγές. Στην πολιτική

8. Βλέπε Michael Walzer, *Spheres of Justice*, Blackwells, 1983. Για μια πιο πρόσφατη ανάλυση του έργου του M. Walzer από διάφορες θεωρητικές σκοπιές, βλ. D. Miller - M. Walzer (επιμ.), *Pluralism, Justice and Equality*, Oxford University Press, 1995.

αγορά –σε αντίθεση με τις καταναλωτικές αγορές– όλοι είναι ίσοι και η ψήφος κάθε προσώπου θα πρέπει να μετράει το ίδιο.

Τώρα, υπάρχει επίσης σαφώς μία κοινωνική αντίληψη για τέτοια αγαθά, όπως είναι η υγεία και η εκπαίδευση. Ας πάρουμε, παραδείγματος χάρη, το ζήτημα της διανομής: στον τομέα της υγείας, θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ότι η κατάλληλη αρχή διανομής είναι η ιατροφαρμακευτική ανάγκη, ενώ στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση είναι η ατομική αξία και ικανότητα ή ακόμη κάποιο ευρύτερο κριτήριο, όπως η συμβολή στην ανάγκη της κοινωνίας. Φυσικά, διαφορετικές κοινωνίες θα έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για το κατάλληλο διανεμητικό κριτήριο, όπως επίσης και εντός κάθε κοινωνίας θα υπάρχει συζήτηση για το ποιο είναι το κατάλληλο κριτήριο. Είναι όμως αποκαλυπτικό ότι λίγοι θα ισχυρίζονταν πως η πρότερη ανταπόδοση για τη διανομή, είτε της υγείας είτε της εκπαίδευσης, είναι η δυνατότητα πληρωμής. Φυσικά, αυτό δεν είναι καθολική θέση. Παραδείγματος χάρη, ο Robert Nozick, ο φιλελευθεριστής (libertarian) φιλόσοφος του Harvard, έχει διερωτηθεί: εάν το μόνο σωστό κριτήριο για τη διανομή της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης είναι η ανάγκη για περίθαλψη, τότε γιατί το μόνο σωστό κριτήριο για τη διανομή υπηρεσιών κουρείου δεν μπορεί να είναι η ανάγκη για κούρεμα; Η απάντηση του Michael Walzer είναι διδακτική:

«Ίσως αυτό, πράγματι, να προκύπτει, αν κανείς δίνει προσοχή μόνο στον «εσωτερικό σκοπό» της δραστηριότητας, κατανοούμενης με καθολικούς όρους. Αλλά δεν προκύπτει αν κανείς προσέξει την κοινωνική σημασία της δραστηριότητας, τη θέση του αγαθού που διανέμεται στη ζωή μίας συγκεκριμένης ομάδας ανθρώπων. Θα μπορούσε κανείς να φανταστεί μία κοινωνία στην οποία το κούρεμα θα αποκτούσε τέτοια κεντρική πολιτισμική σημασία, που θα ήταν ηθική απαίτηση η κοινοτική παροχή του· αλλά είναι κάτι περισσότερο από ενδιαφέρον το γεγονός ότι ποτέ δεν υπήρξε μια τέτοια κοινωνία». Michael Walzer, *Spheres of Justice*, Blackwells, 1983, σ. 88.

Συνεπώς, η κοινωνική κατανόηση αγαθών όπως η εκπαίδευση, αποτελεί έναν επιπλέον τρόπο μέσω του οποίου μπορούμε να ξεχωρίσουμε αυτά τα αγαθά από τα απλά καταναλωτικά αγαθά. Έχουμε επικεντρώσει το ενδιαφέρον μας στην κοινωνική κατανόηση των αγαθών, μια προσέγγιση που προέρχεται από το χώρο των

πολιτικών επιστημών και ειδικότερα τη δουλειά του M. Walzer. Προφανώς, αυτή δεν είναι η μοναδική πιθανή προσέγγιση. Άλλοι κοινωνικοί επιστήμονες μπορεί να υιοθετούν διαφορετικά θεωρητικά σχήματα επικεντρώνοντας, για παράδειγμα, στις έννοιες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δημοκρατίας κ.λπ. Είναι πέραν του σκοπού του παρόντος άρθρου να εξαντλήσει όλες τις υπάρχουσες προσεγγίσεις αναφορικά με το θέμα των αγαθών. Περισσότερη σημασία έχει, κατά τη γνώμη μας, να δείξουμε την ύπαρξη διαφορετικών τρόπων κατανόησης των αγαθών, όπως της εκπαίδευσης, και ότι αυτό το γεγονός έχει συνέπειες στη συζήτηση για την ιδιωτικοποίηση και την πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Γι' αυτό το λόγο θα ήθελα να διερευνήσουμε περαιτέρω την κοινωνική κατανόηση των σκοπών της διανομής και της παροχής της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Έτσι θα εξετάσουμε ένα σύνολο επιχειρημάτων που δείχνουν ότι η ιδιωτική παροχή πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, και γενικότερα οι δυνάμεις της αγοράς, αντιβαίνουν στον πυρήνα της κοινωνικής κατανόησης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

α. Σκοποί

Υπάρχει κάτι που μας προβληματίζει, κάτι που θα μπορούσαμε να πούμε ότι έρχεται σε αντίθεση με την κοινωνική αντίληψή μας, σε οποιαδήποτε θεώρηση της εκπαίδευσης ως αγαθού που απλώς ικανοποιεί ατομικές προτιμήσεις. Πώς πρέπει ένα άτομο να αποφασίσει να προχωρήσει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση; Μία προσέγγιση διακανονισμού του ζητήματος, προσφιλής στους οικονομολόγους, είναι ότι κάθε άτομο θα πρέπει να συγκρίνει οφέλη και κόστος. Πιο συγκεκριμένα, το άτομο μπορεί να συγκρίνει το κόστος της εκπαίδευσης (συμπεριλαμβανομένων των διαφυγόντων εισοδημάτων μέσα σε αυτό το διάστημα) με την καθαρά παρούσα αξία των μελλοντικών αυξημένων εισοδημάτων, ως συνέπεια της εκπαίδευσης. Μερικοί οικονομολόγοι αναπτύσσουν τον προβληματισμό και εκτιμούν την απόδοση της εκπαίδευσης στην κοινωνία ως σύνολο, εξετάζοντας τη συμβολή της εκπαίδευσης στα αυξημένα εισοδήματα.

Αλλά η παραπάνω προσέγγιση δε μας οδηγεί πολύ μακριά. Καταρχάς, όπως έχουμε δει στο πρώτο μέρος, η πανεπιστημιακή εκπαίδευση υπόκειται σε πολυάριθμα προβλήματα πληροφόρησης. Οι προτιμήσεις δεν μπορούν να είναι δεδομένες, όχι μόνο επειδή

δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε εκ των προτέρων τι θέλουμε, αλλά και επειδή είναι δύσκολο να γνωρίζουμε τον καλύτερο τρόπο να πραγματοποιήσουμε την επιθυμία μας. Δεύτερον, και αυτό συνιστά μία περισσότερο ρηξικέλευθη ιδέα, οι προτιμήσεις δεν μπορούν να είναι δεδομένες, επειδή η πανεπιστημιακή εκπαίδευση, η οποιαδήποτε εκπαίδευση, παίζει αναγκαστικά έναν προσδιοριστικό ρόλο. Με έναν πολύ ουσιαστικό τρόπο, η τελευταία προσδιορίζει τι πρόκειται να γίνουμε, πώς θα σχετιζόμαστε με τους άλλους, τις αξίες μας και, συνεπώς, και τις προτιμήσεις μας. Επομένως οι προτιμήσεις δεν αποτελούν μόνο το σημείο εκκίνησης αλλά και το αποτέλεσμα της εκπαίδευσης. Σε οποιοδήποτε εκπαιδευτικό σύστημα είναι πιθανότερο να είμαστε «μαθητές» παρά μεγιστοποιητές βάσει των προτιμήσεών μας.⁹ Τρίτον, υπάρχει μία ευρέως εκτεταμένη αντίληψη ότι η πανεπιστημιακή εκπαίδευση είναι «αγαθό από μόνη της»: εκείνοι που το αμφισβητούν αυτό θα έμοιαζαν ιδιαίτερα εύάλωτοι στο σκώμμα του Oscar Wilde για τους ανθρώπους που ξέρουν την τιμή των πάντων και την αξία κανενός.

Επιπροσθέτως, η ατομιστική προσέγγιση δεν αποδίδει τη βαρύτητα που θα έπρεπε, στο γεγονός ότι η κοινότητα ως σύνολο έχει συμφέρον να προσέξει την τριτοβάθμια εκπαίδευση, γιατί η σημασία της υπερβαίνει κατά πολύ την κατανομή πόρων μεταξύ ανταγωνιστικών διεκδικήσεων των μελών της κοινότητας. Είναι αναμφίβολο ότι οι οικονομολόγοι έχουν πλήρη επίγνωση των εξωτερικών οικονομικών στην εκπαιδευτική σφαίρα – το γεγονός δηλαδή ότι τα άτομα μπορεί να μην εκπαιδεύονται αρκετά, διότι δε θα λαμβάνουν υπόψη τους τα οικονομικά οφέλη της κοινωνίας συνολικά από έναν περισσότερο εκπαιδευμένο πληθυσμό. Όμως, το συμφέρον της κοινωνίας δεν είναι μόνο, ούτε κυρίως, οικονομικό. Η εκπαίδευση ορθώς θεωρείται ως δικαίωμα των ανθρώπων να αναπτύξουν τις ικανότητές τους στη μεγαλύτερη δυνατή έκταση. Αυτό το δικαίωμα θέωρείται, επίσης, ως απαραίτητο για την ανάπτυξη του πολίτη.

Για να πάρουμε ένα περισσότερο χειροπιαστό παράδειγμα, ας εξετάσουμε τη διδασκαλία γλωσσών και της επιστήμης της γλωσσολογίας στα πανεπιστήμια. Είναι το λιγότερο αποκαρδιωτικό που

9. Για μια κριτική της ορθόδοξης οικονομικής σκέψης και ιδιαίτερα της έμφασης που δίνεται στην ατομιστική επιλογή σε βάρος της κοινωνικής γνωστικής διαδικασίας, βλ. S. Bowles - H. Gintis, *Democracy and Capitalism*, RKP, 1986 (ειδικότερα κεφ. 5).

τόσο πολλοί σχολιαστές της ελληνικής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης μοιάζουν να σκέφτονται ότι ο μόνος σκοπός της διδασκαλίας τέτοιων γνωστικών αντικειμένων είναι η παροχή δασκάλων στα σχολεία και ότι η Ελλάδα, συνεπώς, έχει πρόβλημα υπερπαραγωγής. Η στενή εργαλειοκτική λογική αυτής της επιχειρηματολογίας είναι στ' αλήθεια επάξια της απωθητικής μορφής του κ. Gradgrind στους *Δύσκολους Καιρούς* του Charles Dickens. Ας συγκρίνουμε αυτήν την άποψη με την προάσπιση της διδασκαλίας τέτοιων αντικειμένων στο πανεπιστημιακό επίπεδο από τη Mary Warnock:

«Όλη η γνώση μας πρέπει να διυλιστεί προς εμάς και να μεταδοθεί από εμάς διά μέσου της γλώσσας. Είναι ουσιώδες να υπάρχουν εκείνοι οι φιλόσοφοι, οι θεολόγοι, οι κριτικοί λογοτεχνίας και οι γλωσσολόγοι, οι οποίοι θα είναι εκπαιδευμένοι να σκέφτονται για τη σχέση μεταξύ γλώσσας και κόσμου, και μεταξύ μιας γλώσσας και μιας άλλης. Μόνο μέσω της χρήσης της γλώσσας είναι δυνατό να σκεφτούμε με συνέπεια και συνολικότητα, είτε για το παρόν είτε για το μέλλον... Ο [Bernard] Williams υποστηρίζει ότι οι ανθρωπιστικές σπουδές είναι πράγματι ένα είδος επιστήμης, κοινωνικής επιστήμης, και ότι προσφέρουν μιαν «αληθινή κατανόηση της θέσης μας και της προέλευσής μας, τέτοια που είναι απαραίτητη σε εκείνους που κυβερνούν». Διατείνεται ότι σε μία δημοκρατική κοινωνία είναι ουσιώδες μία τέτοια κατανόηση να είναι ευρέως διαδεδομένη. Δεν είναι κάτι το επιπλέον και προαιρετικό, ούτως ώστε να προορίζεται μόνο σε μία εκλεκτή μειοψηφία συβαριτιστών». Mary Warnock, *Universities: Knowing our Minds*, Chatto and Windus, 1989, σ. 36.

Εδώ έχουμε μία αντίληψη που συνδέει στενά το λόγο ύπαρξης των ανθρωπιστικών σπουδών με ευρύτερους κοινωνικούς σκοπούς. Και όμως αυτή είναι μία αντίληψη που έχει υποστεί σοβαρή αμφισβήτηση, οπουδήποτε έχει επιτραπεί στις δυνάμεις της αγοράς να διεισδύσουν στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Στο Ηνωμένο Βασίλειο των δεκαετιών του 1980 και του 1990, υπό την πίεση διαδοχικών συντηρητικών κυβερνήσεων να εισαχθούν οιονεί-αγορές στο πανεπιστημιακό σύστημα, αντικείμενα όπως οι γλώσσες και η φιλοσοφία έχουν σφυροκοπηθεί και έχουν δοκιμάσει μία σοβαρή απώλεια ηθικού. Διότι πώς τιμολογείται η συμβολή της γλωσσολογίας σε μία δημοκρατική κοινωνία;

Από πολλές πλευρές, αυτή η πλατύτερη αντίληψη των σκοπών της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης έχει μία παρωχημένη χροιά – θα μπορούσε κανείς να την αποκαλέσει σχεδόν κλασική φιλελεύθερη θέση. Και όμως, θα ήταν άστοχο να τη θεωρήσουμε σαν άποψη ξεπερασμένη, μιας και ποτέ ως τώρα δεν έχει απαντηθεί από τους υποστηρικτές των ιδιωτικών πανεπιστημίων. Το να θεωρούμε πως μπορούμε να συζητούμε τα περί ορθής διανομής και παροχής της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης χωρίς να κατέχουμε μία σαφώς αρθρωμένη αντίληψη των στόχων της (εκπαίδευσης) είναι πραγματικά κάτι το αξιοπερίεργο.

β. Διανομή

Ο καθορισμός των κατάλληλων κριτηρίων διανομής της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης είναι ομολογουμένως δύσκολη υπόθεση. Όμως, νομίζω πως υπάρχει μία ευρέως διαδεδομένη κοινωνική κατανόηση, κατά την οποία η «δυνατότητα πληρωμής» δεν αποτελεί αποδεκτό κριτήριο. Πέρα από αυτό, είναι βέβαιο ότι θα υπάρξει συζήτηση για κριτήρια όπως η αξία, η ικανότητα, το ενδιαφέρον για μάθηση και τα συναφή. Αυτό μπορεί με τη σειρά του να οδηγήσει σε ακόμη δυσκολότερες ερωτήσεις, αναφορικά με το ρόλο του «κοσκινίσματος» (screening) και των εξετάσεων, κάτι το οποίο υπερβαίνει τα όρια αυτού του άρθρου. Εξάλλου, τέτοια κριτήρια θα πρέπει να αντιμετωπίσουν την παραπάνω συζήτηση για τους στόχους της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Εάν πρόκειται να προωθήσουμε τους σκοπούς και τις αξίες της πολιτικής συμμετοχής, της δημοκρατικής παιδείας και της κριτικής σκέψης, τότε επιζητούμε την ευρύτερη δυνατή πρόσβαση.

Όμως, η επιθυμία για την ευρύτερη δυνατή πρόσβαση μας οδηγεί στο ζήτημα της διαθεσιμότητας πόρων για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Πράγματι, για τους υποστηρικτές των ιδιωτικών πανεπιστημίων αυτό αποτελεί το επίκεντρο του προβλήματος. Διατυπώνουν δύο αλληλοσχετιζόμενα επιχειρήματα: Το πρώτο είναι ότι δεδομένης της ζήτησης για θέσεις στα πανεπιστήμια και την επισφαλή δημοσιονομική κατάσταση στην Ελλάδα, η μόνη ρεαλιστική πηγή αύξησης της προσφοράς είναι ο ιδιωτικός τομέας. Το δεύτερο επιχείρημα είναι διανεμητικό. Δεδομένου ότι οι δαπάνες για την εκπαίδευση καλύπτονται από γενικούς φόρους, το βάρος των οποίων στην Ελλάδα πέφτει υπερβολικά στους μισθωτούς και

τους συνταξιούχους, τότε η «επιδότηση της εκπαίδευσης ενός σημαντικού αριθμού φοιτητών προερχομένων από πλουσιότερες οικογένειες από τους φτωχότερους πολίτες είναι μία προφανής μορφή κοινωνικής αδικίας που επιβάλλεται από το τωρινό σύστημα της «δωρεάν» εκπαίδευσης» (Στέφανος Μάνος, *Το Βήμα*, 5.5.96).

Η παραχώρηση άδειας σε ιδιωτικά πανεπιστήμια και η εισαγωγή διδασκόντων (ίσως με επιδοτούμενα δάνεια για τους περισσότερους φοιτητές και υποτροφίες για άλλους) στα υπάρχοντα πανεπιστήμια θα επέτρεπε αύξηση της προσφοράς θέσεων στα πανεπιστήμια και δικαιότερη κατανομή της επιβάρυνσης, εφόσον οι πλουσιότερες οικογένειες θα μπορούσαν να συμβάλλουν περισσότερο στην εκπαίδευση των παιδιών τους. Ο ιδιωτικός τομέας, και οι δυνάμεις της αγοράς γενικότερα, αποτελούν εδώ την απάντηση για μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και κοινωνική δικαιοσύνη.

Ωστόσο, υπάρχουν αρκετοί λόγοι να μην αποδεχθούμε εύκολα αυτήν την αισιόδοξη άποψη. Πρώτον, είναι η προφανής παρατήρηση –που σπάνια αναφέρεται από τους συνηγόρους της αγοράς– ότι η πανεπιστημιακή εκπαίδευση προορίζεται για νέους ενήλικες, από τους οποίους προσδοκούμε στην ηλικία των 18 να είναι αυτόνομοι πολίτες, όχι όμως και για τις οικογένειές τους. Θα ήταν παράδοξο, εάν είχαμε την περίπτωση ενός σπουδαστή από μία «πλούσια» οικογένεια, στον οποίο η οικογένειά του θα αρνούσαν τη χρηματοδότηση (και δε θα συμεριζόταν την αφοσίωσή του στην εκπαίδευση) και για τον οποίο το κράτος θα αποποιούνταν τα δίδακτρα, διότι θα προερχόταν από περιβάλλον που θα θεωρούνταν αρκετά πλούσιο για να συνεισφέρει. Από την άλλη πλευρά, εάν το κράτος όντως αποφάσιζε να καταβάλει τα δίδακτρα, τότε τι θα εμπόδιζε όλες τις πλούσιες οικογένειες να αρνηθούν να πληρώσουν δίδακτρα, ώστε να εξασφαλίσουν ότι τα παιδιά τους θα πάρουν επίσης την υποτροφία;

Υπάρχει όμως ένα περισσότερο θεμελιώδες πρόβλημα με αυτό το επιχειρήμα. Η κεντρική ιδέα του είναι ότι οι πλούσιοι θα συνεισφέρουν περισσότερο στην εκπαίδευση των παιδιών τους, συμφωνώντας παράλληλα να πληρώνουν το *ίδιο επίπεδο* φόρων όπως και πριν. Η κατάστασή τους σε πραγματικούς όρους, επομένως, θα χειροτερέψει. Το ερώτημα είναι εάν αυτό αποτελεί λογική υπόθεση. Σίγουρα δεν έχει φανεί κάτι τέτοιο από την εμπειρία των δύο οικονομιών που έχουν, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, προχωρήσει περισσότερο προς την κατεύθυνση της ιδιωτικοποίησης

του κράτους πρόνοιας. Στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες,¹⁰ διατυπώθηκε επίσης το επιχείρημα ότι, αν εκείνοι που είχαν την οικονομική άνεση συνεισέφεραν περισσότερο στην εκπαίδευση, την υγεία και τις συνταξιοδοτικές ανάγκες τους, τότε θα έμεναν περισσότεροι πόροι διαθέσιμοι στην κοινωνία για να διοχετευθούν προς αυτούς που βρίσκονταν σε μεγαλύτερη ανάγκη. Δυστυχώς όμως, οι πιο πλούσιοι ή οι συγκριτικά πιο ευκατάστατοι δεν είχαν την ίδια γνώμη. Καθώς χρειαζόταν να ξοδεύουν περισσότερα για ιδιωτικές συντάξεις, ασφάλεια υγείας και την εκπαίδευση των παιδιών τους, παρατήρησαν ότι κερδίζουν ολοένα λιγότερο από τις υπάρχουσες κρατικές δαπάνες και έβγαλαν το συμπέρασμα ότι πληρώνουν υπερβολικά υψηλούς φόρους. Αυτό που παρατηρούμε σε αυτές τις χώρες είναι ένας φαύλος κύκλος περικοπών στην πρόνοια, που οδηγούν σε αυξημένα αιτήματα για χαμηλότερους φόρους, πράγμα το οποίο με τη σειρά του δημιουργεί πιέσεις στο υπάρχον επίπεδο των κρατικών υπηρεσιών πρόνοιας να περιορισθεί κ.ο.κ.

Υπάρχει η άποψη ότι τέτοια επιχειρήματα ίσως αφορούν λιγότερο στην Ελλάδα, δεδομένης της ανισότητας του υπάρχοντος φορολογικού συστήματος και του γεγονότος ότι οι πλούσιοι είναι ήδη απαλλαγμένοι από την καταβολή του δίκαιου μεριδίου τους στους φόρους. Ωστόσο αυτό το επιχείρημα το θεωρούμε παράδοξο. Διότι όλοι συμφωνούν ότι το κύριο πρόβλημα της κρατικής χρηματοδότησης στην Ελλάδα είναι η άνιση κατανομή των βαρών. Αξίζει να αναρωτηθούμε γιατί έχει αποδειχθεί τόσο δύσκολο να αναμορφωθεί το φορολογικό σύστημα στην Ελλάδα. Αναμφίβολα, η αδυναμία του θεσμικού πλαισίου και η φύση της δημόσιας διοίκησης είναι σημαντικοί παράγοντες. Αλλά αυτό, κατά μία έννοια, προκαλεί την ερώτηση: Γιατί να είναι έτσι τα πράγματα; Οι πλούσιοι και οι σχετικά ευκατάστατοι είχαν ενδεχομένως την ισχύ να αποφεύγουν την πληρωμή του δίκαιου μεριδίου τους στους φόρους και να παρακαλύδουν τα εγχειρήματα που θα τους ανάγκαζαν σ' αυτό. Δε συντρέχει κανένας λόγος να πιστέψουμε ότι, εάν από τώρα και στο εξής κληθούν να πληρώνουν για περισσότερες υπηρεσίες που είναι προς το παρόν δωρεάν (και υπενθυμίζουμε ότι αυτό μπορεί να περιλαμβάνει επίσης ιδιωτικές συντάξεις και υπη-

10. Για αυτά τα θέματα, βλ. A. Dilnot, «The Future of the Welfare State», *Oxford Review of Economic Policy*, τόμ. 11, τχ. 3, 1995.

ρεσίες περιθάλψης), θα επροτίθεντο να αποδεχθούν την αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος. Άρα, κατά μία έννοια, τέτοια ιδιωτικοποίηση θα δυσχεράνει την αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος. Αν όμως αυτό επιτύχει, τότε θα μπορούσαμε κάλλιστα να δεχτούμε ότι ο ίδιος φαύλος κύκλος που ενεργοποιείται στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες θα κάνει και εδώ αισθητή την παρουσία του.

Αλλά τα πράγματα είναι ακόμη πιο περίπλοκα. Η εισαγωγή ι-διωτικών πανεπιστημίων με καταβολή διδάκτρων, όπως επίσης και η εισαγωγή διδασκάλων στα δημόσια πανεπιστήμια θα έχουν ως επακόλουθο και την υιοθέτηση ελέγχου εισοδήματος (means-testing). Με άλλα λόγια, οι οικογένειες θα πρέπει να αποδείξουν ότι βρίσκονται κάτω από ένα όριο ορισμένου εισοδήματος, προτού να δικαιούνται κρατικές υποτροφίες εκπαίδευσης. Υπάρχει ένας αριθμός πολύ γνωστών προβλημάτων με τα επιδόματα ελέγχου εισοδήματος. Υπάρχει καταρχάς ένα είδος κοινωνικού στίγματος που συνδέεται με αυτά. Αυτό με τη σειρά του επηρεάζει το ποσοστό αιτήσεων, που είναι συχνά χαμηλό για τέτοια επιδόματα. Αναμφίβολα, ένας ικανός αριθμός έξυπνων σπουδαστών που προέρχονται από φτωχές οικογένειες θα αδράξει την ευκαιρία που προσφέρεται από τέτοια επιδόματα, αλλά υπάρχει φόβος ότι ένας μεγάλος αριθμός ίσως αποφασίσει ότι η πανεπιστημιακή εκπαίδευση δεν είναι γι' αυτούς.

Τέτοια επιδόματα ελέγχου εισοδήματος μπορούν να αντιπαραβληθούν με καθολικά επιδόματα, τα οποία δικαιούται κάθε πρόσωπο ως πολίτης. Δεν είναι μόνον ότι τέτοια επιδόματα δε συνοδεύονται από στιγματισμό – απεναντίας συχνά αποτελούν πηγή περηφάνιας για τον πολίτη. Είναι επίσης και το γεγονός ότι όλοι οι πολίτες έχουν επενδυμένο συμφέρον στη διατήρησή τους. Ο κίνδυνος με τα επιδόματα ελέγχου εισοδήματος είναι ότι συνήθως είναι διαθέσιμα σε μία μειοψηφία μόνο του πληθυσμού. Αυτό σημαίνει ότι είναι σχεδόν πάντοτε εξαιρετικά ευάλωτα. Σε δύσκολους οικονομικά καιρούς, η πλειοψηφία μπορεί πάντα να αποφασίσει ότι δε διαθέτει πλέον τους πόρους για μια τέτοια «γενναιοδωρία». Η εμπειρία του κράτους πρόνοιας στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες, στις δεκαετίες του 1980 και του 1990, δείχνει ότι αυτό δεν αποτελεί απλώς υποθετικό ενδεχόμενο.

Αυτό που βρίσκουμε ελκυστικό σε ένα ενοποιημένο δημοσίων χρηματοδοτούμενο σύστημα δημόσιων πανεπιστημίων είναι ότι ό-

λοι ως πολίτες έχουμε συμφέρον να χρηματοδοτούνται αυτά επαρκώς, αλλά αποδίδουμε εξίσου σημασία και στον τρόπο λειτουργίας τους. Για να επιτύχει αυτό, είναι ζωτικής σημασίας να αποφευχθεί η δημιουργία ενός διπλού συστήματος. Όσο υπάρχει ένα ενιαίο σύστημα τόσο η κοινωνία έχει συμφέρον να το βελτιώσει—πλούσιοι και φτωχοί εξίσου. Ο περιορισμός «εξόδου» των πλούσιων καθιστά πιθανότερο ότι θα ασκούν την επιρροή τους στη βελτίωση του υπάρχοντος δημοσίου τομέα.

Συνεπώς, η ιδέα ότι μπορούμε να παρέχουμε ένα διανεμητικά δικαιότερο σύστημα εγκαθιδρύοντας ιδιωτικά πανεπιστήμια και δίδακτρα δε φαίνεται ιδιαίτερος πειστική. Εάν αυτός είναι ο στόχος, γιατί να μην υιοθετηθεί ένα δικαιότερο φορολογικό σύστημα;

γ. Παροχή

Το ζήτημα της παροχής, του ποιος δηλαδή πρόκειται να παρέχει την εκπαίδευση, συνδέεται στενά με την κοινωνική μας κατανόηση της αναγκαίας αυτονομίας της εκπαίδευσης σε κάθε κοινωνία. Γιατί έχουμε την αίσθηση ότι η αυτονομία είναι σημαντικός παράγοντας για την εκπαίδευση; Αυτό οφείλεται μερικώς στο ότι η εκπαίδευση σε όλα τα επίπεδα χρειάζεται έναν ορισμένο βαθμό αυτονομίας για να εκπληρώσει τους σκοπούς της. Ας εξετάσουμε για λίγο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και ας φανταστούμε μία κοινωνία όπου ολόκληρη η πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι αποκλειστικό δικαίωμα των γονέων. Η εκπαίδευση εδώ εκ των πραγμάτων θα έπαιρνε τη μορφή της κοινωνικοποίησης των παιδιών από τους γονείς στο υπάρχον σύστημα, αναπαράγοντας έτσι τις υπάρχουσες αξίες και κοινωνικές θέσεις:

«Τότε η αναπαραγωγή του κοινωνικού συστήματος είναι άμεση, η διαδικασία της επιλογής και ιεράρχησης διενεργείται εντός της οικογένειας, δίχως να υπάρχει ανάγκη για κοινοτική (communal) παρέμβαση και δεν υπάρχει κανένα σώμα γνώσης ή επιστήμης, που να είναι διακριτό από τις οικογενειακές παραδόσεις και τα μυστικά του επαγγέλματος, με το οποίο να είναι δυνατό να ερμηνευθούν και να αξιολογηθούν οι κοινωνικές και πολιτικές δομές». Michael Walzer, *ό.π.*, 1983, σ. 198.

Ευτυχώς, καμία σύνθετη κοινωνία δε λειτουργεί έτσι. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση θεωρείται (μερικώς τουλάχιστον) ως η αυτόνο-

μη σφαίρα όπου τα παιδιά εκπαιδεύονται και κοινωνικοποιούνται με αξίες της κοινότητας:

«...Τα σχολεία, οι δάσκαλοι και οι ιδέες δημιουργούν και καταλαμβάνουν έναν ενδιάμεσο χώρο. Παρέχουν ένα πλαίσιο, όχι βέβαια το μοναδικό αλλά όμως το σημαντικότερο για την ανάπτυξη της κριτικής κατανόησης και για την παραγωγή, όπως επίσης την αναπαραγωγή κοινωνικών κριτών [...] Το πιο σπουδαίο είναι ότι τα σχολεία, οι δάσκαλοι και οι ιδέες συγκροτούν ένα νέο σύνολο κοινωνικών αγαθών, που γίνεται αντιληπτό ανεξάρτητα από τα άλλα αγαθά και το οποίο απαιτεί με τη σειρά του ένα ανεξάρτητο σύνολο από διανεμητικές διαδικασίες [...] οι θέσεις των καθηγητών, οι θέσεις των σπουδαστών, η εξουσία στα σχολεία, οι βαθμοί και οι προαγωγές, τα διαφορετικά είδη και επίπεδα γνώσης – όλα αυτά πρέπει να διανεμηθούν και τα διανεμητικά πρότυπα δεν μπορούν απλώς να αντικατοπτρίζουν τα πρότυπα της οικονομίας και της πολιτικής τάξης, επειδή τα εν λόγω αγαθά είναι διαφορετικά αγαθά». Michael Walzer, *ό.π.*, 1983, σ. 198.

Φυσικά, αυτό είναι το ιδανικό, όμως γνωστό είναι πως οι πλούσιοι και ισχυροί (είτε η πηγή της κοινωνικής τους θέσης βρίσκεται στην οικονομία είτε στην πολιτική τάξη) πάντοτε επιχειρούσαν και πάντοτε θα επιχειρούν να διαβρώσουν αυτήν την αυτονομία. Αν δε αυτή η διάβρωση προχωρήσει, ξέρουμε όλοι καλά πως κάτι πολύτιμο διακυβεύεται: η ίδια η ουσία της εκπαίδευσης.

Η επιθυμία «να μην αντικατοπτρίζονται απλώς τα πρότυπα της οικονομίας και της πολιτικής τάξης» είναι εξίσου ισχυρή και σε σχέση με την πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Παραδείγματος χάρη, μας ανησυχεί η αυξανόμενη πίεση στα πανεπιστήμια να στηρίζονται σε εξωτερική χρηματοδότηση από τη βιομηχανία. Και δικαίως ανησυχούμε:

«Ο στόχος της κατανόησης μέσω της δημιουργικής φαντασίας είναι ένας τέλει γενικός και δημοκρατικός στόχος, ο οποίος πρέπει να είναι ζήτημα εθνικής πολιτικής, όχι βιομηχανικού συμφέροντος. Η βιομηχανία πρέπει να ασχολείται με την αύξηση της δικής της κερδοφορίας, κατ' ανάγκη ακόμη και σε βάρος άλλων εταιρειών. Αλλά ένας γενικός σκοπός καλλιέργειας του οραματισμού του κοινού καλού δεν έχει καμία σχέση με τον

ανταγωνισμό: είναι ένας ουσιαστικός εξισωτικός στόχος. Ως τέτοιος είναι αρμόδια μέριμνα του δημοκρατικού κράτους». Μ. Warnock, *ό.π.*, 1989, σ. 37.

Εξάλλου, το ενδιαφέρον της βιομηχανίας επικεντρώνεται σε έρευνα που έχει άμεση χρήση και άμεση αξία. Η έρευνα στα πανεπιστήμια δεν είναι, και δεν πρέπει να είναι έτσι. Μέρος της έρευνας μπορεί να μην έχει άμεση εφαρμογή, αλλά εξακολουθεί να είναι μέρος του αποθέματος γνώσης. Πολλή έρευνα θα μοιάζει αφηρημένη, αλλά θα έχει απρόβλεπτες εφαρμογές πολλά χρόνια αργότερα – πολλές από τις εξελίξεις στους υπολογιστές έχουν οικοδομηθεί πάνω σε παλαιότερη έρευνα για τη θεωρία των αριθμών, η οποία θα έμοιαζε απόμακρη και άχρηστη σύμφωνα με οποιονδήποτε στενό ωφελιμιστικό υπολογισμό.

Τέτοιες σκέψεις καθιστούν την άμεση παροχή της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης ακόμη πιο προβληματική. Οι υποστηρικτές τέτοιου είδους παροχής τείνουν να επικαλούνται μία δελεαστική εικόνα, συχνότατα προερχόμενη από τις Ηνωμένες Πολιτείες, ισχυρών επιχειρηματιών του ιδιωτικού τομέα, οι οποίοι, έχοντας συσσωρεύσει περιουσία, επιθυμούν να δωρίσουν τα χρήματά τους για εκπαιδευτικούς ή πολιτιστικούς σκοπούς, χωρίς να επιβάλλεται η παραμικρή δέσμευση. Τα κίνητρα πίσω από τέτοια «γενναιοδωρία» ίσως να είναι η επιθυμία να επανορθώσουν περασμένη ανηλεότητα, να διεκδικήσουν το σεβασμό των μελλοντικών γενεών ή, ποιος ξέρει, να καλυτερέψουν τις ευκαιρίες τους στην άλλη ζωή – αν και κανείς ελπίζει ότι, εάν υπάρχει Θεός, δε θα είναι τόσο ευμετάβολος. Στις Ηνωμένες Πολιτείες αυτά θεωρούνται ως θαυμάσια κίνητρα, αν και οι Ευρωπαίοι, ίσως πιο κυνικοί άνθρωποι, τείνουν να είναι λίγο πιο καχύποπτοι όχι μόνο για τις πηγές τέτοιου πλούτου, αλλά και για τα υποκείμενα ελατήρια τέτοιων εκδηλώσεων γενναιοδωρίας.

Αλλά αυτό δεν είναι η κύρια ένσταση. Γιατί από τη στιγμή που η αρχή της ιδιωτικής παροχής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης γίνεται αποδεκτή, δεν μπορεί κανείς να απαγορεύσει σε υπάρχοντες ισχυρούς οικονομικά επιχειρηματίες ή ομάδες να καταλάβουν το προσκήνιο. Ακριβώς όπως τέτοιες ομάδες μπορούν να αγοράσουν δημοφιλείς ποδοσφαιρικές/καλαθοσφαιρικές ομάδες ή τηλεοπτικές εταιρείες, έτσι μπορούν να ιδρύσουν ιδιωτικά (έστω και μη κερδοσκοπικά) πανεπιστήμια. Ακόμη κι αν αυτό γίνεται για τους καλύ-

τερους δυνατούς λόγους, ορθώς θα αισθανόμασταν ανήσυχoi με μια τέτοια εξέλιξη. Στην πολιτική σφαίρα, όπως έχω ισχυρισθεί, είμαστε επιφυλακτικοί στο να επιτρέπουμε σε οικονομικές ομάδες να έχουν μεγαλύτερη επιρροή λόγω του πλούτου και της ισχύος τους. Φυσικά, τα οικονομικά συμφέροντα πάντοτε θα προσπαθούν να αποκτήσουν μεγαλύτερη επιρροή, αλλά αυτό δεν είναι λόγος να μη βρισκόμαστε σε διαρκή εγρήγορση, έστω και αν κάτι τέτοιο, όπως έχουν τα πράγματα στην Ελλάδα, είναι ιδιαίτερα δύσκολο. Και δε βλέπω κανένα λόγο γιατί η σφαίρα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης θα μπορούσε να θεωρηθεί διαφορετική και συνεπώς «εκτός κινδύνου». Η «συμπαθέστατη» άποψη που έχουν υιοθετήσει οι υποστηρικτές των ιδιωτικών πανεπιστημίων μόλις και μετά βίας έχει αγγίξει αυτό το πρόβλημα. Δύσκολα θα τους χαρίζαμε το ακαταλόγιστον, δεδομένων του βάρους και της δημοσιότητας του ζητήματος των ισχυρών οικονομικών ομάδων στην Ελλάδα κατά τα τελευταία χρόνια. Το ερώτημα λοιπόν παραμένει: Υπό ποίαν έννοια και ποιο σκεπτικό δικαιοδοτούνται τέτοια ισχυρά οικονομικά συμφέροντα να ασκήσουν μεγαλύτερη επιρροή στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση από οποιονδήποτε άλλον πολίτη; Νομίζω ότι θα πρέπει να μας απαντήσουν.

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από μία οικονομική οπτική γωνία είδαμε ότι, ενώ η εκπαίδευση δεν αποτελεί δημόσιο αγαθό, με την τεχνική σημασία του όρου, είναι ένα πολύπλοκο σύστημα το οποίο υπόκειται σε έναν αριθμό προβλημάτων πληροφόρησης και αποτυχιών της αγοράς. Ορθώς, επομένως, θεωρείται ως δημόσιο αγαθό με την ευρύτερη έννοια.

Αυτό από μόνο του δε σημαίνει ότι δε θα μπορούσαμε ποτέ να οραματιστούμε επιτυχή ιδιωτική παροχή πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Αλλά η επιχειρηματολογία υπέρ των δυνάμεων της αγοράς και της ιδιωτικής παροχής κάθε άλλο παρά συντριπτική είναι. Αν η παροχή ιδιωτικών πανεπιστημίων λειτουργεί για το κέρδος, τότε θα απαιτούσε λεπτομερείς ρυθμίσεις, που δεν είναι απλή υπόθεση. Αυτό ισχύει ιδιαίτερος στην Ελλάδα, οπότε αυτό που έχουμε αποκαλέσει κοινωνική ρύθμιση (παραδείγματος χάρη από τις ίδιες τις επαγγελματικές ομάδες) πιθανώς θα είναι ασθενής. Οι ηθικοί και επαγγελματικοί κώδικες συμπεριφοράς δεν είναι τόσο ισχυρά θε-

σμοθετημένοι εντός των επαγγελματικών ομάδων, όπως οι ακαδημαϊκοί, ώστε να διασφαλιστεί ότι ευκαιρίες κέρδους εις βάρος της ποιότητας μπορούν να περιορισθούν. Τέτοια κοινωνική ρύθμιση χρειάζεται πολύ χρόνο για να αναπτυχθεί στην κοινωνία, και θα ήταν υπεραισιόδοξο να προσδοκάται ότι τα ιδιωτικά πανεπιστήμια θα εφαρμόσουν γρήγορα καλές πρακτικές. Το ανησυχητικό είναι ότι ακόμη και το υπάρχον επίπεδο κοινωνικής ρύθμισης, που σχετίζεται με το αστικό και δημόσιο καθήκον στο δημόσιο τομέα, μπορεί να είναι αβέβαιο.

Ούτε καλύτερεύουν τα πράγματα, εάν τα ιδιωτικά πανεπιστήμια προτίθενται να λειτουργούν ως μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί. Διότι εδώ, από τα υποτιθέμενα κύρια πλεονεκτήματα της ιδιωτικής παροχής, το ανταγωνιστικό κίνητρο για αποτελεσματικότητα και ποιότητα απλούστατα αίρεται εντελώς. Για να επανέλθουμε, «...λίγο νόημα έχει η εισαγωγή μιας αγοράς για να δημιουργήσουμε ευκαιρίες κέρδους, εάν οι συμμετέχοντες στην αγορά δεν ενδιαφέρονται για την κερδοφορία» (Le Grand, σ. 11-13). Φυσικά, για τους υποστηρικτές των ιδιωτικών πανεπιστημίων το θέμα είναι μάλλον πιο απλό – εδώ έχουμε την περίπτωση επέκτασης της προσφοράς και της εξεύρεσης των πόρων γι' αυτήν, δεδομένου του υψηλού επιπέδου της ζήτησης εντός της ελληνικής κοινωνίας. Αλλά έχουμε ισχυρισθεί ότι και αυτό το επιχειρήμα δεν είναι πειστικό. Διότι εάν αυτό είναι το πρόβλημα, γιατί η ελληνική κοινωνία δεν προχωρεί στην αναμόρφωση των δημοσίων οικονομικών, ώστε να διασφαλίσει την επέκταση της παροχής υπηρεσιών με ισομερή κατανομή της επιβάρυνσης; Εάν οι πλούσιοι και οι σχετικά ευκατάστατοι έχουν καταφέρει να παρακωλύσουν τέτοιες αλλαγές, μας ζητείται να πιστέψουμε ότι δε θα έχουν αντίρρηση να πληρώνουν περισσότερα για την εκπαίδευση των παιδιών τους (και αναμφίβολα, εάν οι νεοφιλελεύθεροι κερδίσουν έδαφος, περισσότερα για ιδιωτικές συντάξεις, ασφαλιστικά προγράμματα κ.λπ.), ενώ συγχρόνως θα εξακολουθήσουν να πληρώνουν το *ίδιο επίπεδο* κρατικών φόρων και να υποστηρίζουν το *υπάρχον επίπεδο* κρατικών δαπανών για δημόσια πανεπιστήμια. Είναι ομολογουμένως κατά τι ειρωνικό να δεχτούμε ότι αυτό το δίλημμα δεν είναι ορατό από πολλούς υποστηρικτές της ιδιωτικοποίησης, οι οποίοι τυγχάνει να θεμελιώνουν τα επιχειρήματά τους πάνω σε οικονομικά μοντέλα που ως βάση έχουν τους ορθολογικούς ατομιστές οικονομικούς παράγοντες – μεγιστοποιητές της δικής τους ωφελιμότητας.

Από μια ευρύτερη προοπτική, ο ρόλος των ιδιωτικών πανεπιστημίων είναι ακόμη περισσότερο δυσνόητος. Έχουμε πράγματι ισχυρισθεί ότι αποτελεί μέρος της κοινωνικής αντίληψης για την εκπαίδευση η αναγκαιότητα ενός ορισμένου επιπέδου αυτονομίας από την ιδιωτική σφαίρα. Οι εκπαιδευτικοί στόχοι, όπως και οι αρχές που σχετίζονται με τη διανομή και παροχή της εκπαίδευσης, είναι τέτοιοι που είναι ανάγκη να απομονώνονται από τη σφαίρα της οικονομικής και πολιτικής ισχύος. Οι αξίες των ίδιων ευκαιριών και της ισότητας, της δικαιοσύνης και της κοινωνικής αλληλεγγύης δεν είναι αυταπόδεικτα εκείνες της αγοράς και του ανταγωνισμού – γεγονός που, πρέπει να λεχθεί, έχει γίνει αποδεκτό ακόμη και από τους περισσότερους φιλοσόφους του μηχανισμού της αγοράς, από τον Adam Smith και μετά. Αλλά είναι σαφώς αξίες στενά συνδεδεμένες με την κοινωνική σημασία της εκπαίδευσης.

Είναι γεγονός πως η παραπάνω ανάλυση μόλις και μετά βίας άγγιξε τα σημαντικά ζητήματα που είναι ανάγκη να συζητηθούν. Θα θέλαμε όμως να υπογραμμίσουμε την ανεπάρκεια του διαλόγου που έχει ήδη λάβει χώρα στα ΜΜΕ. Παρά τα αναρίθμητα τηλεοπτικά chat-shows και την αρθρογραφία στον Τύπο, τα ουσιαστικότερα ζητήματα απουσίασαν παντελώς από το κέντρο των συζητήσεων και του προβληματισμού. Αυτό βέβαια οφείλεται μερικώς στο ότι «ο διάλογος» ως αξία και πρακτική έχει υποβαθμιστεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Αυτό έχει συνοδευτεί από έναν αυξανόμενο κυνισμό σχετικά με το νόημα και το σκοπό τέτοιων διαλόγων. Για εκείνους που ευνοούν τη δημόσια πανεπιστημιακή εκπαίδευση, ο πειρασμός είναι να δουν τους αντιπάλους τους να παρακινούνται από ποταπά συναισθήματα, προκειμένου να προωθήσουν ιδιωτικά συμφέροντα και να επεκτείνουν την επιρροή των ήδη πολύ ισχυρών επενδυμένων οικονομικών συμφερόντων. Για εκείνους πάλι που ευνοούν την εγκαθίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων, οι υποστηρικτές του κρατικού τομέα αντιμετωπίζονται ως απλώς υπεραμυνόμενοι της θέσης τους, διασφαλίζοντας ότι μπορούν να συνεχίσουν να κάνουν τα πράγματα που πάντοτε έκαναν, φοβούμενοι την απειλή του ανταγωνισμού για τις βολικές πρακτικές τους.

Τέτοιες σκέψεις προωθούν μια κυνική διανοητική διάθεση και εναρμονίζονται με μεταμοντέρνες θεωρήσεις, που βλέπουν όλα τα επιχειρήματα και τις θεωρίες ως απλώς και μόνο εκ των υστέρων δικαιολόγηση των εκάστοτε συμφερόντων. Όλα όσα υπάρχουν «ε-

κεί έξω», μας λένε, είναι συμφέροντα και γυμνή ισχύς και τρέφουμε αυταπάτες εάν σκεφτόμαστε διαφορετικά. Μέρος των κινήτρων για τη συγγραφή αυτού του άρθρου είναι η πεποίθηση ότι αυτό είναι ένας «ολισθηρός κατήφορος» στο πουθενά. Αυτό το άρθρο γράφτηκε βασιζόμενο στο συλλογισμό ότι υπάρχουν καλά και κακά επιχειρήματα και ότι μπορούμε να τα διακρίνουμε μεταξύ τους. Για εκείνους που πιστεύουν στις αξίες της ισότητας, της δικαιοσύνης και της δημοκρατικής πολιτείας, είναι υπέρτατης σημασίας να αρθρώσουμε τις απόψεις μας σχετικά με τη συζήτηση για τα πανεπιστήμια. Εάν δεν μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τις σημαντικές αρχές που διακυβεύονται και αν δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε τα καλά από τα κακά επιχειρήματα, τότε ο ορισμός και η επίλυση του «προβλήματος» είναι πιθανό να προσδιορισθεί όχι από λογική επιχειρηματολογία και κοινωνικό διάλογο, αλλά από την ισχύ των οργανωμένων συμφερόντων. Υπάρχει κανείς που να πιστεύει ότι μία τέτοια έκβαση θα είναι αποτελεσματική, πόσο μάλλον δίκαια;